

TÜRK DESTANLARINDA AD VERME GELENEĞİ VE SEMBOİLİK SAYILAR

Doç.Dr. Kemal YÜCE
Dokuz Eylül Üniversitesi
Buca Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü

Key Words : 17 sayısı

ÖZET

Bugün Halk Edebiyatında 7,9,17,40,72 gibi sayılara rastlamaktayız. Bunlar eski dinlerde yer alan kutsal sayılardır. Daha sonra sosyal teşkilatlarda yer almış ve sözlü ürünlere de geçmiştir. Bunlarda 8,9 ve 17 sayısı çok sık olarak Türk destanlarında geçmektedir. Bu sayılar bizzat kabile ve şahıslara ad olarak verildiği gibi destan kahramanlarının isimleri mesela Cafer Ebu Müslim Sarı Saltuk ebcet hesabıyla 17 sayısını vermektedir. İslamiyetten sonra 7 ve 40 sayısının da hikâye ve masallarda önemli bir yer tuttuğunu bunların eski sistemlerin birer kalıntısı olduğunu söyleyebiliriz.

SUMMARY

Tradition of naming in Turkish legends and symbolic numerals. Today we see the figures like 7,9,17,40,72 in the Turkish ballads. These are holy figures taking place in old religions. Later, they were seen in social foundations and oral works. 8,9, and 17 of these figures can be seen in the Turkish legends more than others. As they are called for the names of the characters in the legends as number 17 were called for Cafer, Ebu Müslim and Sarı Saltuk. We can say that the numerals 7 and 40 have important functions in the stories and fairy-tales after Islamism and they are the relics of old systems.

GİRİŞ

Bazı sayıların eski Türklerin hayatında önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Bu sebeple Türk kültür tarihi üzerinde çalışan araştırmacılar bu sayıları izah etmek ihtiyacını duymuşlardır. Bunlardan Ziya Gökalp, Türk kültür ve Medeniyet tarihi ile ilgili eserlerinde Türklerin dini-sihri inanışlarına sosyal teşkilatlarına, yer ve zaman sistemine adeta matematiksel bir sistem zaviyesinden bakmıştır. Bu arada bir çok adlar sayılarla birlikte ifade edilmiş, veya bizzat sayılar ad olarak kullanılmıştır. mesela "Üçoklar" Türklerin en eski ve temel boy adlarından biri olmuştur. Hatta araştırmacılar arasında Oğuz isminin sayı bakımından çokluk ifade eden oklar manasına geldiğini iddia edenler olmuştur (1). Bunun dışında "Dokuz Oğuz" "Dokuz Tatar", "On Uygur" isimleri ise eski teşkilatların hatıralarına ait isimlerdir. Ziya Gökalp

"Dokuz Oğuz ve Dokuz Tatarlar" için bu illerin isimleri sağ kollara nazaran verilmiştir diyerek sayı ifade eden isimlere dikkati çekiyor (2). Daha sonra Türk destanları üzerinde özel bir gayret sarfeden Atsız ise bu konuda "Eski Türklerde siyasi zümrelerin adları ekseriya o birliği teşkil eden boyların sayısını da göstermektedir. Dokuz Oğuz, On Uygur, Sekiz Oğuz, Üç Kurikan, Oğuz Tatar ı bi. Dokuz Oğuzlarla On Uygurlar 8. asırda Moğolistanın şimalinde yaşıyorlardı ve birlikte hareket ediyorlardı. Gök Türklerin kitabelerinde bunlara Dokuz Oğuz ve yalnızca Oğuz denildiği halde Moyunçur Kağan kitabesinde Dokuz Oğuz On Uygur denilmektedir. 840'dan sonra Dokuz Oğuz adı büsbütün kaybolarak yalnızca Uygur adı kalmıştır". demektir(3). İsimler unutulmuş ama sayılar bugün efsanelerde atasözlerinde masal ve hikayelerde hala yaşamaktadır. Bu konuda bir araştırma yapan Tuncer Gülensoy, "Dokuz" sayısına Altay efsanesinden şaman ayinlerine atasözlerine halk hikaye ve masallarına kadar geniş bir sahaya yayıldığını tesbit etmiştir (4). Ziya Gökalp'e göre aslında Türklerde sekiz sayısı mevcuttur ve sekize bir, merkezin ilave edilmesiyle dokuz sayısı bulunmuştur (5). Bu iki sayı yalnız kullanılmamakta ikisinin toplamı ve çarpımı olan 17 ve 72 sayıları matematiksel bir sistem içinde yerini almaktadır. Bir çok yerli ve yabancı araştırmacılar 17 ve 72 sayılarının Türk kültür tarihi içerisindeki önemine işaret etmişlerdir. Jean Deny eski Türklerdeki bu sayı sistemleri üzerinde durmuş ve eski Yunanlılardaki Phsagorisia teorileri ile büyük benzerlikler görmüştür (6). İ.Melikoff ise bu sayı sistemlerinin müzikal ve ritmik değerlerini kimyacı ve sufi Cabir İbn Hayyan'ın "denge teorisi" (terazi) yani "kanun al itidal"inden de büyük ölçüde yararlanarak bektâşi ilahî ve nefeslerindeki sayısal ve ritmik özellikleri tesbite çalışmıştır (7). Bizde ise Ziya Gökalp Altay Türklerinin dinî ve sihrî inanışlarındaki 17 sayısına işaret ederek "Altaylılarda göğün katları ve tanrıları, yer yüzündeki Yersular Üleskeler ve Uruklar hep 17'dir". demektir(8).

8 ve 9 sayısının toplamı 17 sayısı da araştırmalara konu olmuştur. Ziya Gökalp 8'li ve 9'lu tasniflerin birleşmesinden 17 adedinin vücûde geldiğini belirterek Altaylılarda göğün katları ve tanrıları yer yüzündeki yer sular üleskeler ve uruglar hep 17'dir" demektir (9). İrene Melikoff ise bu sayıyı Ahilik teşkilatı ile ilgili görmekte ve "Şii inanışına göre 17 sayısı Hz.Ali'nin yayındaki 17 kişiye, Aî teşkilatının piri sayılan Selman-ı Fars tarafından irşad edilmiş 17 meslek piri. ve ayrıca 17 : mesleğe işaret eder" (10).demektir.

Türklerde isimlerle ilgili sayıların bazıları meselâ kutsal Tola ve Seianga nehirlerinin "Otuz İrmak On İrmak" adını almaları Bahaeddin Ögel'in de ifade ettiği gibi kollarına izafeten verilmiş çokluk isimleridir (11).

Halbuki 8 ve 9 sayısının kat sayıları 17 ve 72 daha sonraları mistik bir özellik kazanmış, Bektâşi edebiyatında islami Türk destanlarında özel bir yer işgal etmiştir. 19. yüzyıl Bektâşi şairi İlahî aşağıdaki şiirinde 17 sayısına özel bir önem vermektedir.

Üçler dü alemde birliğe yetti

Beşler de anların damenin tuttu

Birlik lokmasını yediler yuttu

Dameni pâk olur birler de billah

Ondört masum pak ü oniki imam

Onyedî kemerbest cümlesi tamam

Anların vechine çalındı kalem

Hatt-ı istivada kırklar da billah (12).

Bunlardan onüki sayısı oniki imama 14 sayısı Kerbela katliamında öldürülen Hz. Ali ailesinden 14 kişiyi göstermektedir. Bu sayılar günümüz âşıklarından Adanalı Osman Feyman ile Tokatlı Selmanî arasında gelişen bir atışmada yer almıştır.

Aşık Feymânî:

Bir yol handır hakikatın kapısı

O kapının üç znahtar tapısı

Beş binanın on yedidir yapısı

On iki kardeş var tek bir bacı yok

Aşık Selmanî:

Doğru yoldur hakikatın kapısı

Muhammed'le Ali onun tapısı

Beşler on yedi kemerbest yapısı

On iki imama bir de bacı var (13)

İslamiyetten sonraki Türk destan kahramanları genellikle iki isme sahiptirler. Sözlü kaynaklardan yazıya geçiren bir kısım müellifler isimler üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuşlardır. Hatta batılı bazı araştırmacılar bu isimlerle Physagor'un müzik teorisindeki sayılar arasında benzerlikler bulunmuşlardır (14). Ebced harfleri ile sayılar ve bunlara tekabül eden timsaller üzerine kurulmuş olan sırfî sistem ad verme geleneği üzerinde de müessir olmuştur. Yukarıda Türklerin çok eski devirlerinden günümüze kadar çeşitli eserlerinde gördüğümüz 17 sayısı 14.yy.'da kaleme alınan Danişmentname'de de büyük bir yer tutmaktadır. Yazar eserini 17 bölüme ayırmış, kahramanı 17 yerden yaralanmıştır. $D=4A=1N=50ş+300M=40N=50D=4+449$ Danişment isminin sayısal değeri 449'dur. Bu isim tarihî bir isim olduğu için, tesadüfî olabilir. Türklerin idarî kademelerde hakim olduğu Abbasîler dönemindeki faaliyetlerin hikâye edildiği Ebu Müslim destanında da 17 sayısı devamlı ortaya çıkmaktadır. 17 kahraman Hz. Hüseyin'in intikamını almak için isyan eder. Bu destanın bütün faaliyeti Horasan'ın Belh şehri civarındaki Ahîler arasında cereyan etmektedir. Emevî hanedanını yıkan Abbasî hanedanını kuran anlayışın esası bu Ahî tokkeleridir. Geleneğe göre, Ahîlerin piri sayılan Selmân-ı Farsî, 17 meslek grubunun ustaları olan 17 kişiyi irşad etmiştir. Ebu Müslim adı da ebced hesabına vurulduğu zaman, $A=1+B2+U=6$ $M=40+S=60+L=30+M=40=179$ sayısı elde edilmekte olup bu sayıyı meydana getiren 1,7,9 sayılarının toplamı 17'yi vermektedir (15).

Aynı epik geleneğin devamı olan Sarı Saltuk destanında da 9,17 ve 72 sayıları önemli roller

oynamaktadır. Sarı Saltuk 72 dil bilir, öldükten sonra 9 ayı tabut yaptırılır. Yine Sarı Saltuk ismi ebced harfleriyle hesaplandığında 917 sayısı çıkmaktadır:

$$S=90+A=1+R=200=U=6 \quad S=90+L=30+T=400+K=100=917$$

Sarı Saltuk'un asıl adı Şerif Hızır'dır. Saltuk adını bir düşman beyini yendikten sonra kazanmıştır. Rengin sarı olmasından bahsedilirse de Saru lakabının bu yüzden verildiğine dair bir kayıt yoktur. Melikoff'a göre, Saru lakabı yazar tarafından bu sembolik sayıya uygunluk göstereceği diye verilmiştir (16). Şimdi üzerinde bir çok çalışmalar olan Battal Gazi destanına geliyoruz. Battal Gazi, Emevîler devrinde Malatya'da Arap-Bizans savaşlarına katılmış bir kahramandır. Asıl tarihi adı Abdullah'tır. Arapların Zate'l-Himme adlı eserinde hikâye edilmektedir. Bu kahramanın hürası epik Türk edebiyatında büyük değişimlere uğrayarak önce Abbâsîler döneminde gösterilmiş, daha sonra kahramanlığı dolayısıyla Hz. Ali devrine bağlanmış ve nihayet Şii çevrelerde adı Cafer olarak değiştirilmiştir (17). Battal ismi ebced hesabına vurulduğu zaman 51 sayısını buluyoruz. Ancak Cafer ismiyle birlikte aldığımız zaman (B+T+T+L=51; C+A+yın+F+R=353/5+1+5+3+5+3) 17 sayısını bulabiliyoruz (18) Yukarıda görüldüğü gibi, kahramanların asıl isimleri İslamiyet'ten sonra eski kutsal sayılara göre değiştirilmiştir.

Soñ olarak tasavvuf felsefesindeki bazı sayılarla isimler arasındaki münasebetler üzerinde duracağız. Bilindiği gibi, tasavvuf felsefesinde Kutb-ı Abdal dairesinde yer alan şahıslar, ahyar denilen 300 kişi, abdal denilen 40 kişi, ebrâr denilen 7 kişi, evtat denilen dört kişi, nûkaba denilen üç kişi ve kutub denilen bir kişiden ibarettir (4). Gelibolulu Ali'nin Hilyetül-Rical-ine göre bu 300 kişi Adem Peygamberin kalbinden, 40 kişi Musa Peygamberin kalbinden, 7 kişi İbrahim Peygamberin kalbinden, 5 kişi Cebrail Aleyhisselam'ın kalbinden, 3 kişi Mikail Aleyhisselamın kalbinden 1 kişi İsrâfil Aleyhisselamın kalbinden yaratılmışlardır(19).

Yukarıdaki sayılardan yer ve şahıs adı olarak en fazla rastladığımız sayı 40 sayısıdır. 40 geçit, 40 ağaç (kasaba), 40 göz(kaynak), 40 inler, 40 evler gibi(20). Ayrıca masallarda, atasö.lerinde, deyimlerde 40 sayısına çok sık rastlanmaktadır. Kırk ambar, kırk deveye bir eşek, kırk gün günahkar bir gün tövbecar, kırk yılın başı, kırk on paraya vb...(20).

Aşağıdaki efsaneyi Radloff Kırgızlar arasından derlemiştir. Kırk sayısı ile Kırgızlar'ı aynı menşec bağlayan bu efsane her ne kadar kırk kızlar ve kırgızlar arasındaki fonetik benzerliğe dayanırsa da türk kabilelerine isim vermede sayıların ne kadar önemli olduğunu gösterir:

"Efsaneye göre Şah Mansur Ene'l-Hak dediği için han tarafından öldürülür ve yakılır. Külleri bir havuza atılır. Hanın kırk kızı ene'l-hak menem avazesi yükselen havuzun köpüklü sularından içerler. Bu mucizevi köpük kızları hamile bırakır. Kırk kızdan kırk erkek meydana gelir. Bunların otuzu Türkistan'a giderler. Kırgızlar'ın Otuz Oğuz dalı bunlara bağlanır. Diğer çocukların nesli de on oğul adını alır"(21).

Netice olarak Türkler'in sosyal teşkilatlarında ordu düzenlerinde ve inanışlarında mühim rol oynayan bazı sayıların İslamiyet'ten sonra mücerret isimler halinde yaşadığını söyleyebiliriz. İslam tasavvufunun bazı kollarında sembolik harfler ve rakamlar üzerindeki yorumlar, o kadar ileriye gitmiştir ki isimler inceden inceye işlenmiş bir sanat halini almıştır.

NOTLAR

- (1) Atsız, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1943, s.6.
- (2) Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, İst.,1976 s.58-59
- (3) Atsız, a.g.y.
- (4) Tuncer Gülensoy, "Türklerde Dokuz Sayısı" I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, IV, Ank., 1976, ss.102-112() Ziya Gökalp a.g.y.
- (5) Ziya Gökalp, Türk Medeniyet Tarihi, İstanbul, 1976, s.58-59
- (6) Jean Deny, "70 et Chez les Turcs", Melanges Lous Massignonl Damas, 1956,ss.395-416.
- (7) İrene Melikoff, "Nombre Symboliques dans la Litterature epico religieuse des Turcs D'Anatolie, Journal Asiatique CCL, 1962 s.440.vd.
- (8) Ziya Gökalp, a.g.e. s.152.
- (9) age. s.152
- (10) İrene Melikoff, Nombre Symboliques dans litterature epyco-religieuse des Turcs d'Anatolie, Jomal Asilatique, CCL,1962,s.437.
- (11) B.Ögei, Türk Mitolojisi, Ank., 1972. s.80-81.
- (12) S.N.Ergun, B.K.Alevi Şairleri ve Nefesler İstanbul, 1956, s.180.
- (13) Umay Günay, Aşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi,Ankara 1986, s.66.
- (14) İ.Melikoff, a.g.m., s.440.
- (15) a.g.m.,s.438
- (16) İ.Melikoff, a.g.m.,s.438.
- (17) a.g.m., s.439
- (18) a.g.m., s.439
- (19) A.Sırrı Levend, Divan Edebiyatı, İstanbul 1980, s.32
- (20) a.g.m., s.271.
- (21) A.Karahan, "İslamiyette Kırk Adedi Hakkında", TDED, 4.c.,3.s. Haziran 1951, s.272.(3) a.g.m., s.271 (4) a.g.m., s.271